

עיון הלכתי בפרשת פילגש בגבעה

ויהי בימים ההם ומלך אין בישראל, ויהי איש לוי גר בירכתי הר אפרים ויקח לו אשה פילגש מבית לחם יהודה. כך פותח פרק י"ט בספר שופטים ומכאן ואילך משתלשלת פרשת פילגש בגבעה. להלן נפנה עינינו להיבטים הלכתיים הכלולים בפרשה¹.

האם היה מותר לאיש לקחת פילגש?

לדעת הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ד ה"ד) פילגש אסורה להדיוט ומותרת רק למלך. הדרך היחידה בה מותר להדיוט לקחת פילגש היא באמה עבריה, לאחר יעוד. לעומתו, הראב"ד (הלכות אישות פ"א ה"ד) והרמב"ן (שו"ת המיוחסות סימן רפ"ד) סוברים שפילגש מותרת אף להדיוט. הרמב"ן מוכיח את היתר הפילגש, בין השאר, מ"פילגש בגבעה - אילו היתה אסורה עליו לא אמר הכתוב (יט, ט) ויקח אישה וילך אחריה וכתיב ויאמר אבי הנערה אל חתנו, וגם הוא היה מתבייש בזמתו אלא שהיה הדבר מותר ונהוג בישראל" ועוד מוסיף הרמב"ן: "והוא אמר (כו, ו) ואוחז בפילגשי ואנתחה כי עשו זימה ונבלה בישראל, מכלל שהוא לא היה עושה לא זימה ולא נבלה".

לעומת זאת, לדעת הרמב"ם נראה לכאורה שמדובר במעשה אסור, שהרי הפילגש אסורה להדיוט, וכך אכן כתב בנו רבי אברהם בתשובותיו (סימן כא): "שאלה - ילמדנו רבנו מה פירוש הכתוב ויקח לו אשה פילגש ואומר ותזנה עליו פילגשו איך לקחה ואיך היה מותר

1. היבטים רעיוניים בזה, ראה אצל הרב יגאל אריאל - עוז וענוה; הרב אברהם רמר - איש לשבטו.

להחזירה אחר הזנות... תשובה... הפילגש אסורה ואינה מותרת אלא למלך... ואותו איש עבר עבירה בלקחו פילגש, ושהחזיר אותה אחרי זנותה פריצות היא אע"פ שלא נאסרה עליו בזנותה לפי דקדוק ההלכה הואיל ולא היתה אשתו בכתובה וקידושין והם היו אז כמו פרוצים כמו שנאמר באותו סיפור: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה".

עם זאת יש הסוברים שאף לפי הרמב"ם לא עבר האיש עבירה בלוקחו פילגש. א. הכסף משנה (הלכות אישות שם) כותב: "דאיכא למימר דהנך² פילגשים היו אמה העברייה אחרי יעוד"³. ב. הרדב"ז - (ש"ת סימן אלף רצ"ו) מסביר שהבחנת הרמב"ם בין מלך להדיוט בענין פילגש היא מדרבנן, אחרת כיצד הותר למלך איסור תורה! על כרחנו שמדאורייתא מותרת אף להדיוט וחכמים גזרו לאסור זאת, ומעשה פילגש בגבעה היה קודם הגזירה כיון שהדבר כלול בגזרת יחוד פנויה "שהרי תכלית גזרת יחוד פנויה היא שלא יבוא עליה, ואין טעם לומר שגזרו על יחוד הפנויה במקרה, ולא גזרו על יחוד הפנויה תדיר".

האם היה מותר לו להחזירה לאחר שזנתה?

נחלקו הבבלי והירושלמי בשאלת קידושי פילגש. בבבלי סנהדרין (כ"א, א): "אמר רב יהודה אמר רב: נשים בכתובה ובקידושין פילגשים בלא כתובה ובלא קידושין". לעומת זאת בירושלמי כתובות (פ"ה ה"ב) משמע שפילגש מקודשת לבעלה (אלא נחלקו שם תנאים בדיני כתובתה). מרש"י בפירושו לתורה (בראשית כ"ה, ו) נראה שאף לבבלי פילגש מקודשת⁴ לבעלה ולעומת זאת הרמב"ם פוסק שפילגש היא

2. פילגשים - כלל המקרים מהם הביא הרמב"ן ראייה להיתר פילגש.

3. הרב יעקב אריאל (מגדים ח') תמה על רבי אברהם בן הרמב"ם שלא תירץ כך, אם כי מדובר באוקימתא שאין לה מקור בכתוב, ומה גם שלפי תוס' (גיטין ו: ד"ה "נימא") הפילגש היתה בת יפת תואר; ועיין בספר "ארזא דבי רב" (להר"א גורביץ) גיטין שם.

4. לפי הרא"ם שם היתה לרש"י גירסה אחרת בבבלי. הרא"ם אף מביא ראייה לרש"י

בלא קידושין (הלכות מלכים פ"ד, ה"ד).

לשיטת רש"י היה אסור אפוא לאיש להחזיר את פילגשו שהרי היא כאשת איש שזינתה, ואף הרמב"ם הסובר שאין בה קידושין כותב (שם) "ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו" והיא אשת איש ממש.

כרם בסוגיית גיטין (ו, ב) מבארת הגמ' באופן אחר את המושג "זונה": "זונה עליו פילגשו - רבי אביתר אמר זובב מצא לה. רבי יונתן אמר נימא מצא לה". ולפי זה משמעות המילים "זונה עליו" היא: ברחה מפני אימתו (כמשיכ רש"י בד"ה "נימא"), ולא היתה מניעה לשוב וללוקחה.

הראב"ד והרמב"ן חלוקים על שיטת רש"י והרמב"ם. הראב"ד (הלכות אישות שם) כותב: "אין קדשה אלא מזומנת והיא כמופקרת לכל אדם אבל המייחדת עצמה לאיש אחד אין ... היא כפילגש הכתובה", ומשמע שאינה אשת איש. הרמב"ן (ש"ת המיוחסות הנ"ל) כותב: "אילו רצה שתהיה לו פילגש, שלא תהא קנויה לו, ולא אסורה על אחרים, ולא קידש כלל הרשות בידו". לשיטתם ניתן היה לפרש "זונה" כפשוטו שכן אין אסור להחזירה, כך גם נראה מתוס' (גיטין שם ד"ה "זובב") הדנים: "מנלן דלא הוי זנות ממש", ומתרצים "ואמר ר"ח מדרצה להחזירה, כדמוכח קראי דאפילו פילגשים לא היה דרכם להחזיר אחר זנותם כדכתיב בוא אל פילגשי אביך (שמואל ב', ט-כ) וכתוב (שם, כ) ותהיינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות", ומשמע שבאמת היה מותר להחזירה אף אם זינתה ממש אלא שלא נהגו להחזיר⁵.

ואולם הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה יו"ד ח"ב סימן קנ"ט) מפרש

מלשון הכתוב: קראו אישה (ג) ולאביה קרא חותנו (ד) והאיש ביחס אליו נקרא חתנו (ה) ואין אישות וחתן וחותן אלא על ידי קידושין.

5. בספר "ארזא דבי רבי" העיר שלכאורה יש סתירה בין דברי ר"ח אלו לדברים שהובאו בשמו בתוד"ה ילשי, שהיה במעשה פילגש בגבעה גילוי עריות דהיינו שהיתה נשואה לאיש הלוי, והגיה מתוך קושיה זו את התוס' וגרס רבינו תם, כגירסת תוספות רא"ש. ואם כן ר"ח ור"ת חלוקים במחלוקת הראשונים דלעיל.

את דברי התוספות כאיסור להחזיר פילגש, שהיו נוהגים בו כדי שלא יבואו להתיר באשת איש גמורה וראייתו: "דאם לא היה אסור אלא מיאוס בעלמא לא היה פשיטא להו שלא היה לו להחזירה דהא זה תלוי בטבע האדם שיש שלא נמאס להם".⁶

אם כן, לולא פירוש חז"ל (גיטין ו') היה מקום לאסור את החזרתה אף לסוברים שפילגש אינה אשת איש ובודאי לאלו הסוברים שהיא אשת איש, אך לאור פירוש הגמ' בגיטין נראה שהדבר היה מותר.

האם היה מותר להוציא את הפילגש החוצה?

לאחר שאנשי העיר לחצו על הבית להוציא את האיש, נאמר: "ויחזק האיש בפילגשו ויוצא עליהם החוץ וידעו אותה ויתעללו בה כל הלילה וכו'".

מהר"ש לאניאדו (בן דורו של מרן הב"י) בפירושו 'כלי יקר' כותב (י"ט, כ"ו): "ונראה שכונת הכתוב לומר שלא נהג כשורה עמה, כי לא נהג עמה כפילגש בתת ביד אכזרית בחזקה כדכתיב ויחזק האיש וכו' שזה פועל אדון לנהוג בשפחתו כך, למוסרה למנוול ומוכה שחין".

מדבריו נראה שהבעיה היא מוסרית. ואכן הרלב"ג (התועלת העשירית) כותב: "כשיבוא הכרח להתבע לחטא המשגל האיש והאשה, מתירין האשה קודם האיש לזה ואע"פ שתהיה אשת איש ולזה התיר זה האיש פילגשו להם קודם שיתיר עצמו להם".⁷ לעומת זאת, ה"ם של שלמה (יבמות פ"ב י"א) מסביר את היתר ההוצאה כנובע מכך שלא מדובר באשת איש, ואומר שמפרשה זו יש הוכחה שפילגש אינה בקידושין ואינה נחשבת אשת איש.

6. הוסיף אגרו"מ ראייה נוספת: "והביאו ראייה מדוד... שודאי היה זה משום איסור דבשביל מיאוס טבעי לא היה עובר דוד על מצות עונה... אלא ודאי שהיה משום חשש איסור..."; ובפרשת דרכים דרוש י"ב הקשו על תוס' מדברי הירושלמי (סנהדרין פ"ה ה"ג). ועיי במאמרו של הר"י אריאל במגדים ח' הערה 5.

7. כמקור לכך ציין הרב יצחק לוי, בספרו פרשיות בספרי הנביאים את המשנה בהוריות י"ג ביחס לקדמת איש לאשה בפדיון שבויים אם שניהם עומדים לקלקלה.

עיון הלכתי בפרשת פילגש בגבעה

ומדגיש היש"ש: "ואם תאמר שלא בדין עשה הלא סיפר טענתו לפני כל ישראל ושמעו לו לעשות נקמה בבנימין, ואם היה רשע כמותו לא היה להם להשגיח בדבריו כל עיקר"⁸.

האם היה מותר לנתח את איברי הפילגש?

"זיבוא אל ביתו ויקח את המאכלת ויחזק בפילגשו וינתחה לעצמיה לשנים עשר נתחים וישלחה בכל גבול ישראל". לכאורה הדבר עומד בניגוד לחובת קבורת המת וכבודו. הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה שם) סובר שמותר להביא איברי מתים להפגנה נגד ניתוחי מתים כדי ליצור סערה ציבורית "משום שאינה דומה שמיעה לראיה ויועיל לבטל הגזירה". הוא מאריך להוכיח שהאיש הלוי היה ירא ושלם ונזהר אף במנהגים שאינם איסורים גמורים. ולכן יש ללמוד ממעשהו.

גם מדברי הכלי יקר עולה שהמעשה היה מותר "לפי שחטא האיש במה שהחזיק בפילגשו ויוציאה... לכך כתיב כאן ויחזק בפילגשו וינתחה לתקן העוון ההוא". הוא אף טורח להסביר "כי בפועל הזה של הניתוח נכמרו רחמיו שעצם לא שבר בה בנתחו אותה לנתחים אבל נתח אותה לעצמיה, רוצה לומר שישארו העצמות... שלמים"⁹.

זורה איפוא העיון ההלכתי מבט על נקודות סתומות בפרשה ומאיר את מעשי האיש הלוי באור שונה.

8. הרמב"ן מוכיח מנוסח נאומו של האיש את צדקותו והיש"ש מתגוננת העם. דבריו דומים במקצת לדברי ה"עיון יעקב" (עין יעקב גיטין ו'), המסביר מדוע הגמרא לא פרשה את "ותזנה" כזנות: "מדהלכו ישראל למלחמה גדולה ומסרו נפשם עבור מיתתה מכלל שלא היתה זונה ממש".

9. גם מדברי המלבי"ם נראה שדעתו מצדיקה את המעשה כיון שהוא מאריך לבאר את משמעות המעשה מבחינה רעיונית באור חיובי.